

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT: ELITKÉPZÉS ÉS TÖMEGOKTATÁS¹

ÖSSZEFOGLALÓ

A középkorban alapított első egyetemek, majd azok követői évszázadokon keresztül az elitképzést – a legkiválóbb kevesek képzését - szolgálták. A tudomány „elefántcsonttornyaiban” kitűnő, széleskörű tudással rendelkező tanárok oktatták a kis létszámú, tanulni vágyó, s leginkább a társadalom elit rétegéhez tartozó szülők gyermekeit.

A 19. és 20. század gazdasági, társadalmi, politikai változásai, a globalizáció kihívásai lehetővé, sőt, szükségessé tették, hogy a felsőoktatás egyre általánosabbá, minél szélesebb társadalmi rétegek számára elérhetővé váljék.

A tanulmány azt mutatja be, hogy miképp alakult át az elitképzés tömegoktatássá; milyen okok álltak a változás hátterében, s a felsőfokú képzés tömegesedése milyen új problémákat vet fel.

Abstract

First universities founded in the middle ages offered education for the best students, for the sons of the elite for centuries. In the „ivory towers” of science excellent professors of widespread knowledge educated children of the social elite, few in number but ready to learn.

Economical, political and social changes in the 19th and 20th centuries, and challenges of the globalisation allowed of, moreover, necessitated acces higher education for masses from lower classes.

This study shows how elite education became mass education, what kind of reasons caused these procecces, and what problems have been raised by mass higher education.

„Az egyetem intézménye középkori megszületése óta változások sorozatán ment keresztül: ahogy az idők változtak, úgy változott az egyetemről, annak missziójáról, a társadalomban betöltött szerepéről, feladatairól vallott felfogás is. Az első egyetemek megalapítása óta ugyanis az európai társadalmakban is óriási változások mentek végbe: társadalmi berendezkedések, ipari-technológiai forradalmak váltották egymást, világméretű konfliktusok, háborúk rengették meg a világot. A középkori feudalizmustól a globalizált világig jutottunk el. E viharok közepette az egyetem mindig képes volt megújulni.” (BARAKONYI, 2004)

„A „tudásgyár”, az elitképzés korszakát a tudás szupermarketjeinek vagy plázáinak korszaka váltotta fel, mivel az oktatás is fokozatosan szolgáltatássá, tehát megvásárolható, adható-vehető, elfogyasztható valamivé válik. És igen, a tudás szupermarketjének korát éljük, mert egyre nagyobb tömegek akarják ezt fogyasztani, ám nem úgy és nem azt akarják tanulni, ahogyan és amit eddig. A társadalom irányítói pedig tudják, hogy arra nincs is már szükség. (LUKÁCS, 2002)

---

¹ In: Andl Helga, Boros Julianna (szerk.): „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola Évkönyve 2008. Pécs

I. AZ ELITKÉPZÉS FOGALMA, GYAKORLATA

A Magyar Értelmező Kéziszótár (MÉK 1992) szerint az elit: több hasonló közül a legkiválóbb (csoport). Az elitképzés: különleges képzés, amely a jövő (szakmai) elitjét neveli ki.

A középkorban létrejött egyetemek, majd azok követői évszázadokon keresztül valóban ezt a célt szolgálták. Kis létszámú hallgatóságot a magas tudományok, az általános tudományos ismeretek megszerzésére oktattak. Néhány nagy tudású, tanítani kívánó személy és néhány tanulni vágyó fiatal alkotta az egyetemet (BARAKONYI, 2004). Az egyetemek, mint „elefántcsonttoronyok”, a társadalomtól elszigetelve működtek.

Az oktatás célja a magasabb állami funkcionáriusok (papok, jogászok, orvosok és tanárok) kiképzése volt. Ennek megfelelően jöttek létre a történelem során az egyetemek különböző típusai: skolasztikus (Párizs), jogi típusú (Bologna), szakiskolai típusú (Franciaország), humanista, református és katolikus típusú (Németország), s ezek mind az elitképzés célját szolgálták.

Az egyetemekre többnyire a kiváltságosok, az igazi tudásszomjjal rendelkezők, a jövőjüket biztosítani igyekezők, s sokszor a nagy pártfogókkal rendelkezők jutottak be. Szerinte a világon az egyetemei oktatás részesei leginkább az elit szülők elit gyermekei voltak. A felsőoktatásban való részvétel e társadalmi rétegben elvárás, követelmény volt. A magasabb körökhöz tartozó családokban meglévő kulturális, gazdasági, kapcsolati tőke biztosította a folytonosságot, a következő generációk hasonló oktatási színvonalát.

Nemzetközi becslések szerint elit felsőoktatásról akkor beszélünk, amikor a populáció kevesebb, mint 15%-ka vesz részt a képzésben. Tömegesedő felsőoktatás esetén a felsőfokú oktatásban résztvevők aránya az 50%-ot nem haladja meg. Általános felsőoktatás alatt azt értjük, amikor egy országban az előbbi mutató eléri, esetleg meghaladja az előbbi mutatót.

II. AZ ELITKÉPZÉS VÁLSÁGA, AZ ÁTALAKULÁS OKAI

Az egyetemi képzés legfontosabb feladata, hogy a tudományok fejlődésével, közvetítésével az emberiség jövőjét szolgálja. Bármennyire is igyekeztek az egyetemek bezárkózni „elefántcsonttoronyaik” közé, a körülöttük zajló politikai, gazdasági, társadalmi változások időről-időre arra kényszerítették őket, hogy változzanak, alakuljanak az újabb és újabb kihívásoknak megfelelően.

Az egyetem intézménye fennállása óta már több nagy válságon ment keresztül:

1. A középkori egyetemi modell válsága – a 18.-19-század fordulóján; a francia polgári forradalom, a felvilágosodás, az ipari forradalom hatására alakult ki. Meggyőződéssel hirdették, hogy a középkori egyetemek konzervatívak, elavultak, meg kell őket szüntetni.

Az egyetemek megújulása a Humboldt testvérek nevéhez, a Berliini Egyetemhez fűződik. A humboldti elv: generalisták helyett specialistákra van szükség; az egyetem a magas általános műveltség és a szellemi szabadság megtestesítője, nem szigorúan szabályozott, zárt világ. Tehát, az „elefántcsonttoronyok” lebontása megkezdődött.

2. A 19. század vége, a nemzetállamok kialakulása (kialakítása) új fordulatot hozott, az egyetemek befelé fordultak. A 20. század totalitárius rendszerei eltorzították az

egyetemek fejlődését, szigorú kontroll alá vonva azokat. A zsidóüldözés, a II világháború borzalmai miatt az európai egyetemekről kitűnő szakemberek, tudósok vándoroltak az USA egyetemeire.

A II. világháború után az egyetemi világ súlypontja az Amerikai Egyesült Államokba tevődött át, ahol az eltérő gazdasági, politikai, társadalmi berendezkedés miatt új felsőoktatási modell alakult ki.

3. A hatvanas évek ismét válságot hozott a felsőoktatásban, úgy Európában, mint Amerikában. A demográfiai robbanás, a II. világháború után született nemzedék („baby boom”) elárasztotta az egyetemeket, követelvényt helyüket a felsőoktatásban. Az Egyesült Államokban ez a robbanás, s az általa kiváltott krízis jóval hamarabb jelentkezett, így az Észak-amerikai egyetemi modell korábban tudott hatékony választ adni az új kihívásra; átalakítva oktatási, képzési, irányítási modelljét. Ph. H. Coombs volt az első szakember, aki ezt a kérdést vizsgálta *Az oktatás világválsága* című, 1968-ban megjelent könyvében. Igaz, ez a könyv a középiskolai oktatás expanziójával foglalkozik, de a felvetett észrevételek, megállapítások és előrejelzések a felsőoktatás problémáihoz hasonlóak.

1960-80 között Európát is elérte a változás, a nyolcvanas évek eleje óta minden fejlett országban a politikai, gazdasági érdeklődés középpontjába került a felsőoktatás. Jean-Francois Lyotard 1979-ben megjelent munkájában a tudás posztmodern átalakulásáról ír, a következő megállapításokat teszi:

Korunkban radikálisan átalakult :

- a tudás legitimitásának módja,
- a tudás létezési formája,
- a tudás felhasználási terepe.

Az egyetemi oktatás szempontjából a legújabb kihívást elsősorban a felsőoktatás tömegesedése, az ebből fakadó problémák, nehézségek, a globalizáció kihívásai, a tudásalapú társadalom igénye jelentik.

Témám szempontjából a felsőoktatás tömegesedésével foglalkozom részletesebben.

III. A FELSŐOKTATÁS TÖMEGESEDÉSE

Az egyetemi oktatásban részesülők száma Magyarországon a következőképpen alakult (BARAKONYI, 2004/a):

- 1896: 10 000 diák
- I. vh. idején: 18 200 diák
- 1920-as évek: 16 000 diák
- 1938: 14 000 diák
- 1947/48: 133,4%-al haladta meg a háború előtti szintet.

Az 1950. november 4-én aláírt római egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szólva kijelenti. „Senkitől sem szabad megtagadni az oktatáshoz való jogot”.

Az 1960-70-es évek gazdasági fejlődése lehetővé tette, hogy minél több hallgató vegyen részt a felsőfokú képzésben. Egyre inkább elterjedt az a szemlélet, hogy a gazdasági fejlődés motorja a felsőoktatás.

A hetvenes évektől kezdődően fokozatosan nő a diplomások száma; egyre nagyobb szükség van rájuk a szolgáltató szektorban és az üzleti életben is.

A nyolcvanas évek második felében ugyan évente csak néhány ezerrel emelkedett az egyetemek és főiskolák hallgatói összlétszáma, ám 1990 után már radikális expanziónak lehetünk tanúi ezen a téren (1. sz. táblázat). 1990 és 1997 között megduplázódott a hallgatói létszám, és a növekedés utána sem állt le, hiszen az 1998/99-es tanévben is több mint tízezerrel többen tanulnak felsőoktatási intézményekben, mint az azt megelőző évben. (Az 1996/97-es tanév volt az egyetlen, amikor nem volt tapasztalható növekedés az előző évhez képest.) Ezen belül az első évfolyamosok száma emelkedett a legnagyobb mértékben, közel félszáz ezerre.

A kilencvenes évek első felében a felsőoktatási intézmények számának 15%-os növekedése (77-ről 89-re) mellett következett be a fenti hallgatói létszámnövekedés (1.sz.táblázat). Az intézménytípusok szerinti bontásokat is figyelembe véve látható, hogy az utóbbi öt évben gyakorlatilag ugyanannyi egyetemen tanulhattak a hallgatók, míg a hallgatói létszám bővüléséhez az egyes intézmények keretszám emelkedése mellett jelentős mértékben hozzájárultak az újonnan létrejövő főiskolák.

1. sz. táblázat Nappali tagozatos hallgatók száma (ezer fő)

	1990/91		1996/97		1997/98		1998/99	
	76,6	100 %	142,1	185%	152,9	199%	163,2	213%
Ebből:								
- első évf.	22,7	100%	44,7	196%	45,7	201%	48,9	215%
- külföldi	3,3	100%	6,4	194%	6,6	200%	7,0	212%

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv – KSH 1999

Az első éves hallgatók számának emelkedésével összefüggésben kimutathatóan megnőtt a 18-22 éves kor közötti korosztályon belül a felsőoktatási intézménybe járók aránya: amíg ez az érték az évtized elején még nem érte el a 10%-ot sem, addig 1998-ban már 15% fölé emelkedett. Amennyiben csak az érettségizetteket tekintjük, akkor természetesen még kedvezőbb ez a mutató (2.sz. táblázat). Az 1990-ben érettségizetteknek még csak alig egyharmada jutott be egyetemre vagy főiskolára, ám ez az arány az évtized második felére már meghaladta az ötven százalékot. Így elmondható, hogy az évtized végén a szakközépiskolát vagy gimnáziumot végzetteknek több mint a fele tovább tud tanulni valamilyen egyetem vagy főiskola nappali tagozatán (FÁBRI, 2004).

2. sz. táblázat Középiskolát végzettek és továbbtanulók (nappali tagozaton)

	1990	1996	1997	1998
Érettségizett összesen	53 039	73 413	75 564	77 660
Felsőoktatási intézménybe nappali tagozatra jelentkezett	46 767	79 369	81 924	81 065
Felvettek a jelentkezők %-ában	36,0	48,4	50,0	53,8
Felvettek a nappali tagozaton érettségizettek %-ában	31,7	52,3	54,2	56,2

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, KSH 1999

Az OECD országokban a felsőoktatásban részesülők aránya 50%, az Egyesült Államokban, Finnországban és Japánban már az adott korosztály 60%-a vesz részt, nálunk ez 1990 előtt 10% körül volt, 2001-ben azonban már ~ 35%.

A felsőoktatás tömegessé válása a felsőoktatási rendszer átalakulását eredményezte. A diákság heterogénebb összetételű lett; már nem csupán az előző szűk, elitképzés alanyait kellett oktatni, hanem az alacsonyabb társadalmi státuszú családok gyermekeit is.

IV. A TÖMEGOKTATÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A tömegesedő felsőoktatás más típusú hallgatókat, másfajta ismeretekre képes tanítani. Ez feltétlenül maga után vonja az egyetemek működésének, szerkezetének, vezetésének, gazdálkodásának átalakítását. Az egyetem a továbbiakban már nem a „tudomány felszentelt csarnoka”.

Milyen következményekkel jár a felsőoktatás eltömegesedése?

1. A legtöbb esetben a tömegoktatás minőségvesztéssel jár együtt; míg az elitképzésre csak jó képességű, motivált hallgatók jártak, a tömegképzésbe bekerülők jövőképe bizonytalan, motivációja is gyengébb.
2. Az egyetemen belül a nagyságrendekkel megnőtt hallgatói létszám már lehetetlenné teszi a régi felsőoktatási intézményekben megszokott átláthatóságot, ezért jóval nehezebbé válik az irányítás is.
3. Igen nagy a veszélye annak, hogy a felsőoktatásból kikerülők elégedetlen, becsapott, munkanélküli „félértelmiségként” fognak élni az országban.²
4. A tömegesedő felsőoktatás hatására az állam finanszírozási kötelezettsége jelentősen megnő.
5. A felsőoktatásban résztvevő oktatóknak az elitképzésben bevált oktatási technikái, módszerei már kevésbé hatékonyak az egyre nagyobb létszámú hallgatók képzésében.
6. A globalizáció, a digitális elektronikai forradalom, a világpiaci verseny miatt más tudást kell átadni a hallgatók tömegeinek.
7. Sok esetben az intézmények tantermi struktúrája, technikai felszereltsége nem felel meg a tömegoktatás igényeinek.
8. S végül, igen-igen súlyos probléma, hogy a felsőoktatásba beáramló háromszoros tömegű diáksereg (BARAKONYI, 2004/b) jelentős része alkalmatlan a felsőfokú tanulmányok végzésére, hiszen a középfokú oktatás sem oldotta meg évek óta a tömegesedésből fakadó problémákat; a diákok egyre nagyobb számban képzetlenül, az általános műveltség hiányával, motivációk és jövőkép nélkül, s sokszor funkcionális analfabétaként (ld. PISA-jelentés) kerülnek ki a középiskolákból! (Tapasztalatom szerint 10 év óta meredeken romlik a felsőoktatásba bekerülő diákok felkészültsége, érdeklődése, motiváltsága, helyesírása, beszédképessége....)

---

² Vö: POLÓNYI-TÍMÁR: Tudásgyár vagy papírgyár. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2001

V. MILYEN VÁLASZOK ADHATÓK A TÖMEGESEDÉS ÁLTAL FELVETETT KÉRDÉSEKRE?

A fenti problémákat, kérdéseket tekintve legelőször a tiltakozás, e folyamat (a tömegesedés) megállításának igénye merül fel. Nem lenne jobb továbbra is kevesebb hallgatót, de jó diplomával kibocsátani a felsőoktatásból?

Ezt a kérdést azonban már feltenni is értelmetlen; senkinek nem lehet megtiltani, hogy – akár térítésköteles hallgatóként – bármilyen diplomát megszerezzen.

A felsőoktatás iránti keresletet a fejlett országokban egyetlen kormány sem gerjeszti, sőt, visszafogni igyekszik, eredménytelenül. Az állami oktatás csökkentésével megjelenik a „privát” oktatási szféra, mint pl. Japánban, ahol már az egyetemisták 73%-a magánintézményekben tanul (LUKÁCS, 2002).

A tudás piac, a globális verseny pedig követeli is a mainál jóval képzetesebb, iskolázottabb munkaerőt.

Úgy tűnik, hogy a felvetett kérdésekre, problémákra a választ a felsőoktatás teljes átalakítása jelentheti.

A régi, német típusú (két zárt csőmodell) oktatásról át kell térni a lineáris, többlépcsős angolszász-skandináv modellre. Az európai felsőoktatást versenyképesé kell tenni a sikeres, - ugyan nehézségekkel küzdő – amerikai egyetemi képzéssel. Ezt a célt szolgálja a Bologna-folyamat, melynek fő céljai:

- összehasonlítható diplomák megszerzésének rendszere;
- undergraduate-graduate szerkezetű lépcsős képzés kialakítása;
- mobilitást megalapozó kreditrendszer kialakítása;
- mindehhez megfelelő intézményi és pénzügyi keretek biztosítása;
- összemérhető minőségbiztosítási rendszerek hálózatának létrehozása;
- az oktatásban az EU-dimenzió erősítése (BARAKONYI, 2004/b).

S hogy sikerülhet-e az átalakulás? Hrubos Ildikó egyik írásából vett idézet reményt adhat:

„Európa előnye Amerikával szemben, hogy itt a nyugati értékek eredetibbek és stabilabbak. Európa mindig befogadó (Amerikában azonnal megszűnt ez az attitűd szeptember 11. után). A többnyelvűség kifejezetten előny, mert a finomságokra, az eltérésekre érzékennyé tesz. Európa egyetemi rendszere sokféle (a nemzetállamok történelmi szerepe következtében), ami első látásra hátrány, hiszen ez megnehezíti az egységes rendszer kialakítását. Az akadémiai kultúra, a szervezeti rendszer, az intézményi tradíciók színessége viszont igen előnyös a vándordiókok számára, ugyanis sokat tanulhatnak egymástól (Bologna pozitív morális effektusa ez lehet)... Mindez nem jelenti azt, hogy azt, hogy az európai akadémiai világ belátható időn belül teljesítményében utolérheti az amerikaiét. Lehetséges viszont, hogy Európa talál egy sajátos szerepet a globalizálódó és gyorsan változó akadémiai világban, és abban egyedülálló missziót tölthet be, sikereket érhet el. Ilyen lehet például a nyugati és keleti kultúra megismertetése, hidak építése a különböző kultúrák között.” (HRUBOS, 2006).

IRODALOM

BARAKONYI Károly (2004/a): Egyetemek irányítása- a középkori egyetemről a Bologna-folyamatig. Magyar Tudomány 2004/4. 513-526.

- BARAKONYI Károly (2004/b): Rendszerváltás a felsőoktatásban. Akadémia Kiadó, Budapest, 2004
- BÓKAY Antal (2004): A posztmodern egyetem kapujában. Korunk 11. 3-11.
- COOMBS, Ph.H. (1971): Az oktatás világválsága. Tankönyvkiadó, Budapest
- FÁBRI György (2004): Képzetek és akaratok: a magyar felsőoktatás hosszú évtizede 1988-2002. www.univpress.hu/2004/010/25.
- HRUBOS Ildikó (1995): A felsőoktatási rendszerek válaszai a változó társadalom kihívásaira. Szociológiai Szemle 4. 93-109.
- HRUBOS Ildikó (2006): A 21.század egyeteme. Educatio 2006/4. 665-683
- LADÁNYI Andor (1999): A magyar felsőoktatás a 20.században. Akadémia Kiadó, Budapest
- LUKÁCS Péter (2004): A felsőoktatás expanziója. In: Ifjúsági korszakváltás-Ifjúság az új Évezredben. Belvedere-Meridionale, Szeged
- LUKÁCS Péter (2002): Piaccá lett felsőoktatás. Élet és Irodalom 6. 9-10.
- Magyar Értelmező Kéziszótár 2002. Akadémia Kiadó Budapest
- POLÓNYI István-TÍMÁR János (2001): Tudásgyár vagy papírgyár? Új Mandátum Kiadó, Budapest
- WESZELY Ödön (1929): Az egyetem eszméje és típusai. Minerva Könyvtár, Pécs